

Теню Начов

СПОМЕНИТЕ МИ

**ПО ПОЛИТИЧЕСКИТЕ СЪБИТИЯ
ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО НИ ДО ДНЕС**

София, 2016

Изданието е направено по:

Теню Начовъ

СПОМЕНИТЪ МИ

ПО ПОЛИТИЧЕСКИТЪ СЪБИТИЯ ОТЪ

ОСВОБОЖДЕНИЕТО НИ ДО ДНЕСЪ

Печатница „Елисей Петковъ“, 1925

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Теню Начов, автор, 2016

© Стефан Русев, предговор, 2016

© Издателство „Изток-Запад“, 2016

ISBN 978-619-152-838-7

Теню Начов

СПОМЕНИТЕ МИ

ПО ПОЛИТИЧЕСКИТЕ СЪБИТИЯ
ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО НИ ДО ДНЕС

Предговор
доц. Стефан Русев

- № 1 Благой Шклифов. *На кол вода пиехме*
- № 2 Коста Тодоров. *Изповедта на една луда балканска глава*
- № 3 Свещеник Иван Дочев. *Сага за Балканската война*
- № 4 Благой Попов. *От Лайпцигския процес в сибирските лагери*
- № 5 Лизбет Любенова. *Последните български владци в Македония*
- № 6 Симеон Радев. *Това, което видях от Балканската война. Конференцията в Букурещ и Букурещкият мир от 1913 г.*
- № 7 Филип Щърбанов, Найден Дринов и др. *Спомени за бунтовното време 1876 г.*
- № 8 Веселина Антонова. *Потомците на Баба Тонка и Народният съд*
- № 9 Димитър Т. Страшимиров. *Васил Левски – живот, дела, извори. Том 1*
- №10 Димитър Т. Страшимиров. *Васил Левски – живот, дела, извори. Том 2*
- №11 Теню Начов. *Спомените ми.*

ТЕНЮ НАЧОВЪ

СПОМЕНИТЪ МИ

„Ce qu'on voit et ve qu'on voit pas."
(Това което се вижда и това което се не вижда)

Бастиагъ.

ЧАСТЪ I.

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА ЕЛИСЕ ПЕТКОВЪ, БАЧО КИРО 19
1925

Предговор

Моят праядо, Теню Начов Хаджихристов, е роден на 01.02.1850 г. в гр. Стара Загора.

Няма данни за родителите му. Известно е, че е бил кръгъл сирак и от малък са го дали при един обущар, където е живял и работил като чирак.

Като става пълнолетен, купува от майстора ръчните инструменти и поправяйки обуца, за да се изхранва, тръгва за Румъния. Там се свързва с хъшовете и участва в работата на Българския революционен комитет.

При обявяването на Руско-турската освободителна война отива в Пловдив, където се събират доброволци и се записва опълченец. Опълченците са наброявали повече от 7000 души, сформирани в роти, причислени към отряда на генерал Столетов.

По време на войната челният отряд на руската армия, начело с генерал Гурко, след като преминава Балкана, достига до Стара Загора, където е нападен от армията на Сюлейман паша. Частите на генерал Столетов посрещат нападението. На предна линия са опълченците. Срещу тях е многократно по-многоброен противник, въоръжен с най-модерно оръжие – карабини и круповски оръдия – срещу старомодните пушки „шаспо“ и малките планински оръдия на отряда на Столетов. В боя загиват 4000 опълченци, но успяват да задържат турците 6 часа и така дават възможност на генерал Гурко да се изтегли и да организира отбраната си при Казанлък и да отблъсне атаката на турската армия. В боя загиват много знаменосци, но успяват да запазят Самарското знаме, подарено на опълченците от град Самара, за да не бъде взето от турците.

Ръководството на руската армия допуска в тази война много грешки, предимно поради лошо разузнаване. Така вместо да нападне придвижващите се от Видин към Плевен в открито поле с обоза си войски на Осман паша, то допуска той да достигне за шест дни Плевен и да организира там отбраната си. Окупацията на Плевен трае месеци и руската армия дава много жертви.

За да превземе Плевен, руското командване изтегля отряда на генерал Гурко, вместо да го остави да пази прохода Шипка.

Тъй като няма данни за придвижването на турските войски, генерал Радецки очаква Сюлейман паша да мине през Осман пазар и не бърза да помогне на частите на генерал Столетов на Шипка, даже когато той съобщава, че срещу него е цялата турска армия.

Ако Сюлейман паша беше минал Шипка, Русия щеше да загуби войната. След преминаването на Балкана, армията на Сюлейман паша щеше да освободи обсадените в Плевен и Шумен турски армии, да се съедини с тях и да разбие руските войски.

При боевете на Шипка останалите живи след боевете при Стара Загора 3000 опълченци, както и няколко части на руската армия застават срещу наброяващата десетки хиляди турска армия, въоръжена с най-съвременно оръжие.

След тридневните ожесточени боеве остават живи само 300 души – един на десет опълченци. В „Епопея на забравените“ Иван Вазов описва по неповторим начин тези наистина епични боеве, показали на света на какво са способни българите, когато се бият за свободата си. В своята книга „Шипка“ Яна Язова описва как млади и стари от съседните села, под дъжд от куршуми тичат до изворчето в един съседен дол, за да донесат вода на бойците. Много от тях загиват по пътеката. Тогава е имало истински българи!

Настъпващата в Южна България турска армия води със себе си хиляден башибозук и цигани, които напълно разрушават, изгарят и ограбват селата и градовете. Казанлък и Калофер са напълно разрушени, опожарени и разграбени, а останалото в тях население – избито. Опълченците, останали живи след погрома на Априлското въстание, потушено с нечовешка жестокост, знаят, че ако турците победят във войната, кланетата, грабежите и жестокостите няма да имат край.

Теню Начов показва, както и всички опълченци, безпримерна храброст. При по-късните боеве при Стара Загора той вече е командир на руска част. Взема участие в Балканската война като доброволец.

За своята храброст е награден с 6 ордена, които пазя и до днес.

От спомените на працядо ми се вижда ролята на Русия в България след Освобождението. Руската доктрина за Балканите най-точно е изразена в думите на полковник Котелников:

„Вие, българите – продължаваше да говори той, – трябва да знаете едно нещо, че Русия ви създаде не да я водите вие за изпълнението на вашите национални и великите славянски идеали, но да вървите след нея, когато далеко един ден ние, русите, против отпора на цяла европейска коалиция, обсадим Цариград, за да изпълним завета на Петра Великий – да забием кръста върху купола на „Св. София“. България трябва да ни послужи за нощлъз¹. Издигне ли се тя обаче като цитадел срещу нашия поход, ние ще я сринем: – ще унищожим тая създадена от нас България“.

След Освобождението в България има само две партии – консервативна и либерална. Теню Начов е един от основателите и касиер на Либералната партия.

---

¹ Нощлъз – място за нощувка, нощуване (рус. „ночлег“).

В „Спомените ми“ са посочени само неизвестни на широката публика събития след Освобождението. Много малко е писано за личния живот на автора.

От самите „Спомени“ се вижда, че е бил на екскурзия в Париж, няколко месеца в Лондон и по някое време е бил емигрант в Сърбия. Ходил е на Светите места и е станал „хаджия“.

Доста по-късно, когато първата му съпруга умира, той решава да се установи в София и купува на много ниска цена едно заблатено място до сегашните Централни хали. Още на следващата година се установява, че водата на блатото се дължи на минерален извор (Софийската минерална баня) и цената на земята се повишава десетки пъти.

Теню Начов продава голяма част от земята и строи на останалата част къщи за децата си. Изпраща сина си (моя дядо) да учи право в Сорбоната. Дъщеря му Зорка учи медицина в Петербург, а другата дъщеря – Надежда – постъпва във френски колеж.

В Хисаря, Пловдивско, си построява къща с голям двор и градина и заживява там с втората си съпруга – германката Амалия от Кьонигсберг, от която няма деца.

Прабаба ми Амалия е била дете в бедно семейство с осем деца. Била е много красива и баща ѝ искал да я омъжи за сина на местния феодал. За да не бъде омъжена, баба ми забягва чак до Пловдив, където работи в магазин за гоблени, дантели и други плетива. Много ме обичаше, защото съм приличал на любимия ѝ брат.

Понеже трите му внуци – майка ми и двете ѝ сестри – остават кръгли сирачета в Пирдоп, прадядо ми решава да ги прибере. Амалия осиновява най-малкото – майка ми, а сестрите ѝ се задомяват.

Теню Начов е знаел доста добре 7–8 езика – всички балкански езици и руски, френски, немски и английски. За да научи английски, пише до Англия, че иска да стане англикански пастор и му изпращат много литература.

Свирил е на флейта, кларинет и цитра¹. Сребърната му флейта, кларинетът и цитрата бяха дълго време в Хисаря, но когато втората му съпруга Амалия се премести в София след като прекара инсулт, къщата беше ограбена от селяни от околните села. А после местните власти откраднаха и къщата с двора и градината, въпреки че по закон трябваше да ги върнат.

При преместването на гробищата на Хисаря не ни уведомиха и сега не знаем даже къде е гробът на този голям българин.

Надявам се, че спомените му ще ви дадат вярна представа за политическите борби след Освобождението и за ролята, която играе Русия в тях.²

Приятно четене!

май 2016 г.

Стефан Русев Русев

---

¹ Австрийски инструмент като китара с 32 допълнителни струни. – Б.съст.

² Когато авторът на „Спомените ми“ употребява в текста думите „сега“ и „днес“, има предвид времето на тяхното писане, т.е. до 1925 г.

От ляво надясно:

Орден „Войнишки кръст
„За храброст, I ст.“, като
опълченец

Князь на България, 1879 г.

Медал „Благодарното оте-
чество на своите храбри
синове“, за участието му в
Освободителната руско-
турска война

Александър, князь българ-
ский, 1885 г.

Орден „Войнишки кръст
„За храброст, I ст.“, за учас-
тието му като доброволец
в Балканската война, 1915 г.

Медал руски „Не намъ, не намъ, а имени твоему“, за участието му
в Освободителната руско-турска война, 1877–1878 г.

Орден по случай Обявяването на независимостта на България
Търново, 22 септември 1908 г., Царство Българско

Медал „На поборниците 20 априлий 1901 г.“, по случай 25 години
от Априлското въстание

Фердинанд, князь българский

„Тозъ, който падне в бой за свобода, той не умира.“

„Свобода или смъртъ, 20 априлий 1876 г.“

Копривщица, Панагюрище, Перушица, Клисуре, Батакъ

СПОМЕНИТЕ МИ

Ce qu'on voit et ce qu'on voit pas.

Frédéric Bastiat

*(Това, което виждаме,
и това, което не виждаме.)*

Фредерик Бастиа

I

Аз захвана от ранни години да описвам спомените си е една много дълга, макар и твърде поучителна и назидателна история, която обаче надали бих могъл да я свърша през целия си живот, който ми остава да доживея. Затова реших, доколкото ще ми бъде възможно, да опиша спомените си само откакто влязох в България и възприех за религия политиката.

Аз се надявам да извадя налице работи от обществен интерес, които са тайна за нашите фанатизирани идолопоклонници на политиката и нейните подразделения на разни партизански секти. Захващам се.

Като напуснах службата си – секретар в департаменталния съд в Пловдив, дойдох в София през лятото на 1880 г., където бях назначен за мирови съдия в Златица. Взех указа по назначението си, качих се на един файтон заедно със съпругата и детето си и заминахме за Златица. Тук аз влязох в стария турски конак, като мислех, че ще се установя там. Намерих конака полуразрушен от миналата Освободителна война, но инак много приспособим за управление – широки и многобройни стаи и отделни апартаменти за жилища на чиновниците. При това на много поетично място – засаден с кестенови, орехови и други плодни дървета. От едната му страна течеше бистра балканска река, а вътре в двора имаше чешми, вади и зелена морава.

Казаха ми, че управлението на началника и на съдията е в Пирдоп – около 3–4 километра разстояние от Златица. Продължих пътя си до Пирдоп и останах да нощувам там. Отведен бях в един уж по-добър хан. Не можахме да мигнем

цялата нощ, защото ни нападнаха рояци дървеници, които не можахме да изметем от себе си до зори.

На другия ден се представих на околийския началник – Хр. Каравелов, брат на тогавашния министър Петко Каравелов. Оплаках му се от нощните ми изтезания и заявих, че ще отида в Златица и там ще си наредя съдилището в стария турски конак, тъй като и указът за назначението ми гласи: *Златишки мирови съдия*.

Аз се установих в Златица и почнах да съдя. След няколко дни и околийският началник пренесе управлението си в конака, защото и той се чувствал утеснен в една турска къща в Пирдоп, взета под наем за управление. При това и Златица е по в центъра на околията.

От това време датира антагонизмът между Пирдоп и Златица. Пирдопчани считаха мен за главен виновник да се лишат от положението на околийски център и се запънаха да интригуват пред министъра на правосъдието за уволнението ми. А пословично е, че по изкуството на интриганство подир Враца иде Пирдоп. Те ме представили пред министъра за консерватор и дописник на консервативния в-к „Български глас“, което не беше вярно.

Аз няхах практика и прецеденти по института на мировото производство. Но доколкото можах да разсъждавам и изтълкувам Закона за устройството на съдилищата, дойдох до заключението, че назначението на мирови съдия е главно, за да се помиряват колкото се може по-бързо спорещите страни. Затова аз упражних една много лека и бърза процедура. На прошенията, които ми се подаваха, след като ги завеждах във входящия журнал, на втората им страница аз написвах покана с имената на тъжащите се и на свидетелите и с означение на деня, когато ще се гледа разпратата им. Такива прошения, набрани по 20–30 до 40, ги предавах чрез околийския началник на един старши конни стражар, който ги разнасяше по селата да се разпишат поканените. По тоя начин никоя тъжба (дело) не можеше да се забави при мен,

неразгледана и неразрешена, по-късно от една седмица. В разстояние на шест месеца всички дела у мен бяха разгледани и приключени с помирение, протоколирано и написано на третата страница на прощението. Никакви корици, никакви особени номера. Входящият номер на заявлението беше все и вся. Важното е, че нито едно от решенията ми не беше апелirano при по-горна инстанция. По-късно, когато бях в Радомир, получих чрез околийския началник благодарствен адрес за моето безпристрастно, справедливо и бързо осъждане – подписан и подпечатан от всичките кметове на Златишката околия с изключение на тези от Пирдоп. Аз и досега стоя на убеждението си, че това е бил духът на законодателя за учредяването на Мировия съд и че днешните мирови съдилища са сложни бюрократични учреждения, които не удовлетворяват, а разтакават и разсипват спорещите страни.

Един ден, това беше през март, в „Държавен вестник“ видях публикуван един дълъг указ, с който се уволняват топтан шестнайсет души мирови съдии на основание чл. 32 от Закона за съдопроизводството. Видях, че между уволнените фигурира и моето име. Направих справка в Закона и установих, че чл. 32 гласи, че се „уволнявам по неспособност“. Изведнъж ми причерня на очите. Разбирам да ме уволнят по каквито и да било други мотиви, даже и за партизанство, но за неспособност! Това ме вбесяваше. Аз го считах за компрометиране на моето бъдеще и за кръвна обида. Видях злорадството, което сияеше на лицата на тези, които ме гонеха, в това число и на секретаря ми, който дружеше с пирдопчани. Без да дочакам получаването на указа за уволнението ми, аз затворих съдилището и отидох право в София. Отивам при стария П. Славейков, който ме познаваше още от Цариград в борбите и демонстрациите, които сме правили по църковния въпрос. Но по-добре се запознах с него през време на руската окупация, когато международната комисия определяше границите между

Румелия и Гърция. Аз, като чиновник за особни поръчки при Окръжното управление в Мустафа-Паша, бях натоварен да придружавам комисията по границата и да ѝ осигурявам полицейско съдействие. В Буюк Дервен, на границата между Сливенския, Бургаския и Мустафа-Пашенския окръг (според Санстефанския договор), комисията се спря за 2–3 дена, като на най-важен пункт за определяне на границата. Тук аз намерих Дядо Славейкова и Бъркалова като представители на Сливенския и Бургаския губернатори. Те ме надуха с патриотически вдъхновения и поискаха с полицейската власт, с която разполагам, да осуетя делото на комисията. Аз се разпоредих бързо и тайно и на другия ден вечерта и през нощта голяма тълпа от хиляди селяни от близките села обсадиха околните височини на Буюк Дервен – запалили големи огньове и почнаха да гърмят с пушки и пищови, което трая цялата нощ. На сутринта Славейков и Бъркалов ми благодариха за патриотическия подвиг, като ме насърчиха да продължавам. Комисията преустанови работата си. Да не разказвам повече за това, което без малко щеше да ми коства или живота, или най-малко заточение в Сибир.

Скоро след това като секретар на окръжния началник в Казъл Агач бях избран и проведен за представител на Казъл-Агачкото гимнастическо дружество в Пловдив на едно събрание на гимнастиците, председателствано от Негово благородие Екзарха. Тук беше и Александър Людсканов като представител на войнстващия генерал Скобелев.

Събранието се раздели на две партии – умерена и крайна. Аз и Людсканов бяхме от крайните – „Война с Турция“.

Сега Людсканов беше секретар на министър Каравелов. И на двамата господа казах, че съм полудял от обидата, която ми е нанесена с уволнението ми, и ги замолих да се застъпят да се отмени тоя за мен позорен указ. Инак аз няма да се върна в Златица да предавам делата, но ще остана да си отмъстя на министъра, та по-нататък какво ще да става. Тези

двамата, като знаеха че съм способен на крайности, ме уве-щаваха да мирувам с обещание, че те ще се потрудат да бъда удовлетворен. И действително – пет-шест дни подир издаването на първия указ за уволнението ми последва друг – за назначението ми с повишение за Радомирски мирови съдия. Само когато получих втория указ за назначението и повишението си, се върнах в Златица и предадох на заместника си архивата и канцеларията на съда.

Любопитните могат да проверят издаването на тия два указа в „Държавен вестник“ от месец март 1881 г.

II

В Радомир останах за малко време – 3–4 месеца. Тук намерих канцелария, отрупана с персонал – чиновници, писари, секретар и прочие – производство усложнено: депа, номера – съдебна фабрика. Но имах добър секретар – Ив. Соколов, който уреждаше всичко. Аз само съдех и подписвах книжата. При все това пак се потрудох да опростя някои прекалени формалности.

В Златица аз не допусках адвокати да се допрат до прага на канцеларията ми, но тук бях принуден да допускам защитата на адвокати, защото те бяха народните представители: Ненко Хранов и Петре Другански. С тия адвокати, народни представители, аз се и сприятелих отблизо. Те бяха върли либерали, но не по-крайни от мене.

В това време се водеше усилена борба чрез печата между двете, единствено съществуващи тогава партии – Либерална и Консервативна. Водители на Либералната партия бяха Драган Цанков и Петко Каравелов, а консерваторите имаха за водители Т. Бурмов, М. Балабанов, Гр. Начович и Д. Греков. Консерваторите имаха на страната си руското влияние, руските военни власти и княза, а либералите имаха обаянието на народа, Народното събрание и властта.

Случил се беше в онова време един важен политически инцидент – в Букурещ се беше събрала съгласно Берлинския договор конференция на четирите държави – Австрия, Румъния, Сърбия и България, за определяне на правилата за плаването по Дунава.

Австрийският дипломатически агент, при един разговор с Цанков като министър-председател, е добил впечатление, че българският делегат в Букурещ ще държи страната на Австрия в тая конференция. В действителност обаче българският делегат Кириако Цанков е гласувал заедно с румънския – против Австрия. Изненадан и бламиран от този инцидент, австрийският дипломатически агент Кевенхюлер се представил на княз Батенберг и е поискал или да бъде уволнен вероломният министър-председател Д. Цанков, или той ще напусне България и ще бъдат скъсани отношенията с Австрия. Някои мислят, че в тая си постъпка австрийският дипломатически агент е бил подкрепен и от руския дипломатически агент. На поканата от княза към Цанков да си подаде оставката той е упорствал, обаче е бил изненадан и изнервен от председателя на Народното събрание Петко Каравелов, който му внушил, че или трябва да си даде оставката, или ще бъде бламиран от Народното събрание.

Вследствие на това Цанков си подаде оставката и вместо него беше назначен за министър-председател Петко Каравелов.

От това време още, от този инцидент, се положиха основите на разцеплението на Либералната партия, въпреки че обстоятелствата не позволяваха тогава да стане това разцепление резко и открито. Целокупната партия се уgroзяваше от един сериозен враг – консерваторите. Цанков за възмездие беше назначен за комисар по отчуждаване на чифлишките земи в Кюстендилско.

На 1 март 1881 г. в Петербург беше убит Цар Освободителят Александър. Това събитие даде още по-силно оръжие в ръцете на консерваторите. Те пицяха в партийния си вест-

ник, че София е станала приют на нихилистите, които убиха царя-освободител.

Един от убийците на царя – Кибалчич, – изправен пред съда, е казал: „Ние убихме царя затова, че той освободи България, гдето сега има по-голяма свобода за нас, отколкото в Русия, при всичко, че робството на българите под турското иго е било много по-леко, отколкото робството наше под руския царизъм.“ И действително, консерваторите имаха доста основание да интригуват против либералите пред русите, защото Каравелов беше назначил нихилистите – Неболсин за началник в Министерството на правосъдието, Шлейфер за началник в Министерството на финансите, сръбския комунист Льошич – за директор на библиотеката, и много други на важни държавни служби.

Партизанската борба беше в разгара си. Консерваторите чрез княза се готвеха за държавен преврат. Либералите се готвеха за отчаяна борба. Най-опасно за нас, либералите, бяха руското влияние и руските военачалници, които имаха войската в ръцете си. Най-голямата омраза против Русия се развиваше тогава от нас – ние я кълнехме и псувахме заедно иска да се меси във вътрешните ни работи.

В Радомир единствените руси бяха полковник Котелников – дружинен командир, и капитан Фрост (естонец) – ротен командир. Тези двама господа жаднеяха да намерят трети партньор да играе с тях руски преферанс¹. Те узнали, че аз играя на проста префа и ме замолиха да им бъда партньор в играта, като ме уверяваха, че ще ме научат и упражнят в руския преферанс – в които игри няма голяма разлика, казваха те, освен главно в счетоводението. Аз играх за пръв път с тях една вечер и благодарение на това, че не знаех тънкостите и риска на играта, аз се впуснах, както при простата префа, с пет игри в ръка да търся шеста и седма в талона и

---

¹ Преферанс – от префа (остар., разг., грц.) – вид игра на карти. – Б.р.

то при птички и ремизи¹. За щастие талонът ми помагаше, така че в края на играта ми напълниха една конска торба със сребърни рубли, които едвам отнесох у дома. Това наше другарство в играта продължи много вечери напред.

Полковник Котелников знаеше, че аз съм либерал и отчаян русофоб; затова преди почването на играта или подир свършването ѝ отваряхме разговор на политическата тема. Тогава ние, либералите – големи патриоти, осъждахме Русия загдето отстъпила в Берлинския конгрес и се съгласила щото българският народ, българската държава да бъдат разкъсани на части. Между нас, либералите, имаше и някои много крайни, които не признаваха даже заслугата на Русия за нашето освобождение – че тя воювала не толкова за нашето освобождение, колкото да извоюва изгубеното си в Кримската война и Парижкия договор, и че напротив, в Освободителната война ние имаме заслуга към Русия, а не тя към нас. Че на Шипка Сюлейман паша е щял да прогони русите през Балкана зад Дунава; но благодарение на Българското опълчение армията на Сюлейман паша е била отблъсната и честта на руското оръжие е била спасена. Аз казвах на Котелникова: „Нека русите не ни пречат – Турция е смазана от Освободителната война; ние ще се бием с нея и с оръжие в ръка ще освободим Румелия и Македония и ще обединим българския народ.“ На това полковник Котелников ми възразяваше: „Вие, българите, сте подобни на скоро излюпени пиленца (птиченца), които още вместо пера са облечени в пух. Виждат майка им че полети във въздуха, полетят и те след нея; но падат на земята и се разпукват. Виждате Русия че воюва, искате да воювате и вий. Но далек е още денят да възмъжеете, да мечтаете за война за достижение на национални идеали, за обединение и независимост.“

„Вие, българите“, продължаваше да говори той, „трябва да знаете едно нещо, че Русия ви създаде не да я водите вие

---

¹ Термини от играта на карти „префа“. – Б.р.

за изпълнението на вашите национални и великите славянски идеали, а да вървите след нея, когато далеко един ден ние, русите, против отпора на цяла европейска коалиция обсадим Цариград, за да изпълним завета на Петра Великий – да забием кръста върху купола на „Св. София“. България трябва да ни послужи за нощлъз. Издигне ли се тя обаче като цитадел срещу нашия поход, ние ще я сринем – ще унищожим тая създадена от нас България.“

В това време, по искане на Министерството (Каравелов) либералите в Радомир, чрез околийския начални Д. Георгиев (харамия¹) по случай годишнината от гласуването на Конституцията в Търново (струва ми се 20 април), и кметовете от цялата околия изпратиха поздравителна телеграма до министрите Петко Каравелов и П. Р. Славейков – автори и защитници на Търновската конституция – с възглас: „Дерзайте, достойни народни защитници, народът е с Вас!“

Само няколко дни след това князът направи държавен преврат, издаде се прокламация за свалянето на правителството и разпускането на Народното събрание.

Обявяваше се, че народът ще бъде повикан за избиране на Велико народно събрание, което да суспендира (отстрани) конституцията и да даде на княза пълномощие да управлява без конституция. Генерал Ернрот (финландец) биде назначен за главнокомандващ на войските с неограничени права, под администрацията на когото да се произведат изборите за Велико народно събрание в Свищов.

Няколко дни след първата подадена телеграма до Каравелов и Славейков, с една втора покана от К. Стоилов, секретар на княза, се искаше от околийския началник Георгиев щото кметовете от околията да изпратят телеграфически адреса до княза и да му благодарят, задето е избавил народа от едно тиранско правителство.

---

¹ Харам (диал.) – обикалям, кръстосвам, безпокоя. – Б.р.

Началникът събира кметовете из околията и им предлага да подпишат благодарствен адрес до княза за свалянето на Каравелов. В това време се намесват народните представители Ненко Хранов и Петре Другански и настояват да бъде повикан и аз (съдията) да си дам мнението по благодарствения адрес. Аз отидох в Събранието и се обявих против подаването на такава телеграма, като казах: „Ако аз бих бил на мястото на княза, с презрение и отвращение бих захвърлил тая ваша телеграма. Какво ще каже то? Пет дни преди това телеграфираше на Каравелов: ‘Да живее защитникът на Търновската конституция’, а пет дни след това благодарите на княза, че го свалил като тиранин. Или по-рано сте били неискрени и подли, или днес сте неискрени и подли“.

Телеграмата биде спряна. После узнах, че из цяла България само от Търново и от Радомир князът не е получил благодарствени телеграми.

България биде разделена на четири военни комисариата, под администрацията и надзора на които трябваше да се извършат изборите за Велико народно събрание. Началник на един от тия комисариати беше полковник Котелников. Без да се взираме в нашите противоположни убеждения, личното ни приятелство продължаваше. Случи се едно произшествие, което още повече ни сближи. През светлата Великденска неделя, когато всички учреждения празнуват, се обра ковчегът на Земеделската каса. От признаците на ковчега се виждаше, че една тясна дъска е била откована с войнишки щик, без да е бил повреден кофарът, изтеглени са парите и после пак е закована. Подозрението беше, че някой от часовите войници, който е дежурувал на касата, през празниците е извършил кражбата. Трябваше да се състави акт, при който да се посочат подозираните крадци войници.

Узнал за това, полковник Котелников, за да не се накърни реномето му с това, че в неговата недисциплинирана дружина войниците му вършат кражби върху предметите, които са заставени да пазят, той побърза да дойде при мен,

за да предотврати едно следствие против неговите войници. Тогава ми разказа следващия анекдот: „В Петербург някога си, при касата на Светия синод, войник, който дежурел да я пази, понеже била сложена върху дебели греди, на високо, то изотдолу той въртял острия си тесак и пробил една голяма дупка, през която изтеглил няколко торби, пълни със златни и сребърни монети. Понеже счетоводството при Светия синод само в четири години веднъж отваряло касата за ревизия, за да провери съдържанието ѝ, то едвам след четири години могло да се открие, че са ограбили торби, пълни със златни и сребърни монети. Експерти били повикани, които се произнесли, че дупката е пробита със солдатски тесак¹ и че за пробиването ѝ били нужни стотина часа време за въртене. Следователно, заключението е било, че часовоят, който е пробил дупката и извършил кражбата, трябва да се е изреждал в дежурство в разстояние на години и че той трябва да е бил един от една цяла дружина. За да се открие действителният крадец, трябвало би юридически цяла дружина – четири хиляди души – да бъдат поставени под следствие, едно обстоятелство непрактично, неизпълнимо и безрезултатно. Затова било решено да се прекрати всяко следствие, като се остави на времето, на случая и на providението да се открие крадецът. И действително, крадецът, успокоен че делото по кражбата е прекратено без следствие, свободен от страх, се впуснал в разгулен живот и във весело състояние, пред весели другари се е раздърнкал, че той е владетел на грамадно богатство, лесно придобито. Това дало повод да се заведе следствие против него, при което и той се признал, че е крадецът на касата на Светия синод.“

Тоя анекдот полковникът ми разказа с цел да въздействам на касиера на земеделската каса при съставянето на акта за кражбата да не цитира лица, подозирани за нея. Това аз направих и оттук приятелството ни още повече порасна.

---

¹ Солдатски тесак (рус.) – войнишки щик. – Б.сът.

III

Радомирски околийски лекар беше д-р Барбар (поляк) – един много благороден човек, с когото също завързах интимно приятелство. Той ми разказваше, че в обиколките си из околията толкова много е помагал на страдащото население в хигиенично отношение, щото суеверното простолудие в неговото лице гледало като на пратеник божий, като на Христа, който можел да изцели слепи да прогледат, хроми да проходим и мъртви да възкръснат. „На моята дума, на моето поведение, казваше докторът, цялото население е готово във вода и в огън да се хвърли за мене“. И вярно, на пръв поглед прави впечатление, че цялото Радомирско, непримесено, състоящо се само от българи селяни, е едно кротко, покорно и послушно население. И мене даже като мирови съдия, когато имах случай да правя огледи из околията, простодушни селяни със снети шапки под мишница, гологлави, се навеждаха да ми правят поклони доземи.

Указ за произвеждане избори за Велико народно събрание в Свищов излезе. Консерваторите, под закрилата на военните комисари, откриха и усиляха ден из ден своята агитация. Техните агитатори, снабдени с парични средства от двореца, плъзнаха из България. На страната им минаха тогава и опълченците от София начело с Иван Бобевски и Станю Байчев. Дим. Греков, майстор по тактиката за правене на избори във Влашко, с шайка от батауши тури основата на чомалашките¹ шайки в България.

От усилените шайки почна усилено да се преследват и тормозят либералите. Освен това, с влиянието си Греков измести много чиновници либерали и ги замени със свои съотечественици бесараби. Вследствие на това либералите нарекоха бесарабите „скакалци“, които дошли в земята ни да я изпудят и опустошат. Тогава именно Др. Цанков отива при Ал.

---

¹ Чомага (диал., тур.) – сопа, дебела тояга.

М. Хитрово – руския дипломатически агент, и го увещава да убеди руското правителство да не подкрепи княз Ал. Батенберг в домогванията му да суспендира Конституцията, за да управлява абсолютно. „Защото“, му казал Цанков, „Батенберг е немец и всякога е възможно да измени на общата славянска политика; когато българският народ, напротив, каквито и недоразумения и неприятности да се явяват между него и Русия, все той и от признателност за освободението му, и като славянски народ не може да измени на Русия. Затова оставете българския народ свободен да изпъди Батенберг и да се управлява конституционно“. На това Хитрово напълно се е съгласил с обещание да ходатайства пред руското правителство за изгонването на Батенберг. Но на следующия ден подир тоя разговор, Хитрово е получил инструкции от Петербург на всяка цена да подкрепи Батенберг от името на руския цар. Вследствие на това Хитрово е дал нареждане на Ернрот и неговите подведомствени руски офицери да подкрепят и защитават агитацията в полза на Батенберг. Това даде повод на Др. Цанков да излезе после с онова прословуто писмо до Хитрово, в което беше написано именно: „След вчерашния разговор, които имах с Вас и Вие се съгласихте да ни оставите да изгоним Батенберг, днешното Ви поведение ме удивлява. Такива руски дипломати като Вас са накарали сръбските патриоти в миналото да кажат: *Не щем Ви ни жилото, не щем Ви ни меда.*“

В Радомир ние, либералите, се приготвявахме за отчаяна борба; решихме да съставим най-напред листите за народни представители и да почнем да ги популяризираме. В списъка освен старите народни представители влизаха и други, в това число и аз. Успехът на листата считаме за повече от сигурен. Старите депутати имат на страната си партията, аз имам приятелството на най-важния фактор – полковник Котелников, и на най-популярния – д-р Барбар. Пък и сам мислех, че съм развил едно обаяние в населението като способен и справедлив съдия. Аз побързах да си подам

оставката, която незабавно биде приета. Ще се изберем, си казвах аз, ще идем в Свищов и ще изгоним тоя германец Батенберг.“

Първата виходка¹ и обиколка из България за агитация от страна на Батенберг били направени най-напред през Радомир. По нареждане от София, околийският началник свика кметовете из цялата околия и всички ние, официални лица, облечени официално, аз даже със знака на мирови съдия, окачен на гърдите ми – заедно с тях излязохме при Триумфалната арка да го посрещаме. Той дойде с файтони, придружаван от секретаря си К. Стоилов и от военна свита: всички се поклонихме и ръкувахме. При една закуска, която му се даде в една широка стая в града, селските кметове бяха представени. На тях, изправени и наредени, Хитрово държа кратка реч на руски език, която аз превеждах на български. Речта беше буквално следующата:

„От името на руския цар Ви явявам, че вие трябва да проводите представители за Велико народно събрание, които да дадат пълномощно на княза ви да управлява самостоятелно. Не направите ли това, князът ви ще си отиде и руският цар ще си оттегли покровителството от Вас. Тогава турските войски чакат на границите да навлезат в земята ви и да ви заробят изново.“

В промеждутъка до търгването на княза за Кюстендил – аз видях отстрани, когато Стоилов говореше нещо с д-р Барбар. Този последният забележих, че пребледня, уплаши се при тоя разговор. Аз се приближих до него и попитах: „Какъв беше разговорът ви?“ Той се обърна към мен и уплашено и сърдито ми каза:

„Ама, г-н Начов, защо не ми явихте по-рано, че вие сте спрели една благодарствена телеграма до княза по случай преврата; защо ме изложихте? Аз бях запитан от Стоилова кои са кандидатите за народни представители, на което му

---

¹ Выходить (рус.) – излизам, напускам. – Б.р.

отговорих, че един и най-сериозен кандидат сте Вие, за когото всички агигираме.“ Обаче Стоилов ми каза: „Сакън, да не бъде избран той, защото е спрял една благодарствена телеграма до княза. Той е против княза.“

На тръгване аз се ръкувах със Стоилов и му казах: „Защо се обявявате против кандидатурата ми, аз мисля, че със спирането на благодарствената телеграма до княза му направих даже услуга, защото, ако тя беше подадена, щеше да последва друга, контрателеграма, пак от кметовете – като изнудени от народните представители. Щеше да стане един скандал, неприятен за княза“. „О, не! Не е вярно, поде Стоилов, такова нещо на д-р Барбар не съм казал. Напротив, аз се радвам, ако вие бъдете избрани. Вие сте един интелигентен и патриот човек, че и на княза ще му бъде приятно такива като вас патриоти и интелигентни хора да бъдат избрани за депутати. Той се не бои от интелигенцията. Напротив, неговото желание е, ако остане в България да управлява, да се ограда и да управлява именно с интелигентни патриоти хора, а не както досега. Каравелов беше събрал анархистите от целия свят и ги настави на служби“.

Това очевидно за мене ласкаене и византийско лукавство ме направиха да се отвратя от Стоилова, та през целия си живот не можах вече да вярвам в неговата искреност.

Дружината тръгна за Кюстендил и не се върна вече през Радомир. Последната седмица преди изборите агитацията се засили – почнаха се и буйствата. Това ли беше кроткото, мирно и даже раболепно население, на което ние разчитаме за сигурен успех в изборите? Тълпи от селяни се трупаха в града и пиянстваха по кръчмите. Една омраза, завист и злоба се развиваха изобщо против гражданите. Ненко Хранов и Петре Другански, по-рано облечени в бели беневреци и кожуси, сега, откак са народни представители, облекли панталони и черни дрехи. От бедняци сега накупили земи и чифлици. И всичко това излиза на гърба на онеправдания, измъчения и отрудения с кървав пот селянин. Това ги разя-

ржаваше от завист, готови да вандалстват и си отмъстят. Из околията пламти пожар в гърдите на селяните. Ние, които трябваше да излезем по селата за агитация, не посмяхме да си подадем носа въвн от града.

Дойде неделя. Ще се произвежда изборът. Моите другари съкандидати потънаха в земята, изгубиха се. Моят интимен приятел д-р Барбар, който обещавахе да ми даде цялото население в кърпа вързано, като ме видя на улицата, издалеко побегна настрана като от прокажен, за да не ме срещне. Полковник Котелников прие поздравлението ми твърде студено.

Изборното бюро, председателствано от Котелнинова, рано сутринта се отвори на площада пред телеграфо-пощенската станция¹. Градът беше пълен от белодрешковци², чернодрешковци³ не се виждаха съвсем. До бюрото на площада имаше едно дърво – върба. На тая върба се покатери и се качи един белодрешко, с едното око сляп, някой си Коте Сирищнички. Оттам той държа реч на събралите се отдолу на тълпи селяни, както следва: „Ей, селяни, брачо, сакате ли беглик?“⁴

Отдолу тълпите отговаряха: „Не сакамо, не сакамо!“ – „Сакате ли вергия⁵?“ – „Не сакамо, не сакамо!“ – „Сакате ли църно рухо?“ – „Църно рухо⁶ не сакамо, не сакамо!“

Ораторът слезе от върбата. Почна се гласоподаването. По съвета на Котелникова, аз се отказах от кандидатурата си и, придружен от войник, се прибрах у дома си. През целия ден на избора и досред нощ имаше викове, тъпани, зурни и гърмежи.

---

¹ Струва ми се, че от балкона на станцията наблюдаваше тая картина и началникът на станцията – Кирил Попов – ако се не лъжа, сегашният директор на статистиката. – Б.а.

² Белодрешковци – прозвище на жителите в Западна България, където народната мъжка носия е от бял вълнен плат. – Б.р.

³ Чернорешковци – народно облекло на българите в тъмна народна носия. Към чернодрешковците са отнасяли гражданите. – Б.р.

⁴ Беглик (ост., тур.) – вид данък за козе и овци. – Б.р.

⁵ Вергия (тур.) – данък. – Б.р.

⁶ Рухо – облекло, дреха. – Б.р.

На другия ден срещнах другарите си кандидати пребледнели. Всички ние не знаехме ни какво да работим, ни какво да говорим, ни какво да мислим. Узнахме само за резултата на избора. Кандидатни листи¹ е имало няколко, но всички кандидати са селяни. Във всички обаче листи името на Коте Сирищника стояло начело. Той е избран с 4800 гласа.

Селският терор над гражданите подир избора почна да отслабва. Какво е ставало в други места по цяла България от надъханите и побеснели селяни по време на тия избори, аз не зная, но онова, което тук видях, и онова, за което узнах в Трън да е станало, гдето са били бити и малтретирани братя Станишеви, на които и дюкенът е бил обран и разрушен, заключаваме, че оня бяс на селяните срещу гражданите тогава надминаваше оня, който дружбащите развиха чрез оранжевите тълпи срещу блокарите в Търново и другаде; с тая само разлика, че тогавашният терор беше кратък. Той трая само десетина дни – до изборите и гласуването пълномощието на княза.

IV

Народните представители – шест души от радомирската Ноколия – начело с Коте Сирищнички, с пълни торби, дисаги и чували, с хляб, сирене и сланина – икономия за в дълъг път – на една едноконна селска кола заминаха за Великото народно събрание в Свищов. Из дългия път до Свищов, както те сами са разказвали, слизали от колата да се изреждат пешком, за да се облекчава колата и си отпочива слабото им конче.

В Свищов всичко от по-рано е било приготвено за извършване на церемонията по гласуването, суспендирането на конституцията и даването пълномощия на княза за пет

---

¹ Кандидатни листи – списъци на кандидати за народни представители. – Б.р.

години. За да не се прояви някоя демонстрация от страна на либерали и да накърни тържествеността при откриването на Народното събрание и при гласуването, освен военните и полицейските сили са били доведени и старите опълченци от София и други места, както и много тъмни лица, които са охранявали входа на Народното събрание и които са били предвидени като заплаха и страх срещу ония, които биха се осмелили да гласуват против пълномощията на княза и суспендирането на конституцията.

Съставът на това Велико народно събрание се е състоял в мнозинството си от несъзнателни селяни, които са мислили и вярвали, че въпросът се касае за събарянето на либералите, които са отрупали селянията с държавни данъци – една по-малка част от интелигентни граждани консерватори и само от четири-пет души представители на Либералната партия, избрани от В. Търново, а именно: Др. Цанков, П. Каравелов, П. Славейков и Ст. Стамболов. От тези четиримата, поради слуховете и терора, който се е развивал в града, че те ще бъдат избити, доколкото помним за сведенията ни оттогава, Ст. Стамболов не е излязъл от Търново, за да отиде в Свищов. Каравелов и Славейков са били в Свищов, но от къщата, в която са били, навън в града те не са посмели да излязат. Единствен Цанков имал смелостта да отиде в Събранието, при входа на което той е бил поспрян с насмешка и подигравки и когато престъпил прага на Събранието, председателствано от Д. Греков – с едно гръмогласно ура из гърлата на треста души се извикало: „Да живее Негово Величество Князът, долу Конституцията!“

Откриването и закриването на това Велико народно събрание са продължили само пет минути. До вечерта дневните и пътните разносци са били изплатени на народните представители и на другия ден те трябвало обезателно да заминат по домовете си. П. Каравелов и П. Славейков, без да се срещнат даже с Цанков, тайно, от Свищов през В.Търново са заминали за Пловдив (Източна Румелия). Цанков се завър-